

І.І.Кривошея*

«СКАЗКИ» КОЗАЦЬКОЇ НЕУРЯДОВОЇ СТАРШИНИ ГЕТЬМАНЩИНИ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

У статті характеризується «казка» як джерело до історії вивчення козацької неурядової старшини. Представлені різні види «казок», розглядається їх еволюція. Публікується «казка» абшитованого бунчукового товариша І.І.Губчиця.

Одним із найбільш інформативних видів джерел з історії Гетьманщини є «казки». Найвідоміші з них – про службу козацької старшини, у тому числі й неурядової. Цей вид документів у козацьке діловодство було запозичено з російської традиції, де «казки» здавна представляли собою узагальнену розповідь про події. У широкому значенні, як «сказание», це поняття було вживане в першій половині XVII ст. і на українських теренах. У 1627 р. П.Беринда визначав «сказание» як виклад, спогад, пам'ятку, знак пам'ятки («книги писаров называються тем именем памяткою»¹).

У Московії XVII ст. «казка» була вже досить поширеним видом документа. У Російському державному архіві давніх актів (Москва), у фондах «Аптекарский приказ», «Сибирский приказ», «Архив Оружейной палаты», «Столбцы Белгородского стола 1584–1702» та ін., знаходимо «казки» різних верств населення цієї держави². Серед них зустрічаються і «казки» військових. У фонді «Столбцы Белгородского стола 1584–1702 гг.» зберігаються «Сказки жильцов, дворян и детей боярских, рейтар, солдат, стрельцов, пушкарей, казаков, помещадных подьячих разных городов – о службе своей и предков, о прежнем месте жительства, о поместном и кормовом окладах, о семьях, о вооружении, о разорении от татарских набегов, о попавших в плен родственниках 1659/1660–1702 гг.»³.

Досліджуючи і характеризуючи ділову документацію Гетьманщини, В.Горобець визначає «казку» як прототип сучасних автобіографій, своєрідний послужний список, який він відносить до персонально-ділової документації. На думку дослідника, «казка», як самостійний жанр актової документації, складалась на початку 1750-х рр.⁴

Російські історики І.Глуховська та С.Романова ототожнюють, у широкому розумінні, такі документи, як «казки», із послужними, формулярними, атестаційними списками та особовими справами («Формуляр послужного списку у XVII – першій половині XIX ст. був рукописним і не мав постійної форми й назви. Це міг бути «скаска», «скаска послужная», «аттестационный список», «список команды». Форма послужного списку також була різноманітною: він міг бути складений на одну особу або на весь склад військової частини у порядку старшинства за чинами»⁵). Причому автори наголошують, що у військовій службі XVII ст. цей вид документа називався «офицерская скаска (казка)» і містив інформацію про прізвище, ім'я, по батькові, дату народження або вік, місце народження, віросповідання, сімейний стан, наявність дітей, походження, освіту, місце служби, чин, посаду, назву військового підрозділу, нагороди, володіння нерухомістю, судимість, стан здоров'я⁶.

Інформативну частину «казок» ще в кінці XIX – на початку XX ст. різні дослідники використовували при написанні праць з історії Гетьманщини. Зок-

* Кривошея Ірина Іванівна – канд. іст. наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Уманської філії Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет».

E-mail: iivahnuk@rambler.ru

рема, рясно цитує «сказки» про службу малоросійської старшини В.Модзалевський⁷, також знаходимо їх у О.Лазаревського⁸ й Л.Окіншевича⁹.

«Сказки» про службу неурядової старшини почали з'являтися й у працях сучасних дослідників. Так, Д.Вирський у додатках до монографії опублікував датовані 1761–1762 рр. «сказки» шести значкових та одного військового товариша, які проживали у Кременчуцькій сотні Миргородського полку¹⁰. І.Ситий серед інших матеріалів подає 51 «сказку» неурядової старшини та 11 «сказок» дітей і вдів товариства Погарського повіту, датовані 1772–1781 рр.¹¹

Коли в українському діловодстві вперше з'явилися «сказки» достеменно невідомо. Складали їх різні категорії населення Гетьманщини за найрізноманітніших ситуацій. Так, відомі «сказки» колодників початку XVIII ст., занесені судовими писарями у справу під час слідства. У них з'ясовувалось соціальне походження затриманого, місце народження, зміни місця проживання і роботи до ув'язнення¹². «Сказки» в Генеральну військову канцелярію подавали військові канцеляристи. Відомий надзвичайно детальний документ старшого військового канцеляриста Стефана Лукомського від 29.08.1733 р.¹³ У середині XVIII ст. під час Румянцевської ревізії «сказки» про свої наміри займатись промислами, бажання записатись у відповідний цех і виконувати «гражданскую службу и повинности» подавали міщани й козаки, які проживали у містах¹⁴.

На початку 1720-х рр. Петро I, реорганізуючи російське діловодство, активно поширює його на українські терени. Провідником цих процесів була І Малоросійська колегія. Тоді у великій кількості і з'явилися у діловодстві «сказки» значного товариства. Найбільш ранні документи датовані серединою 1720-х рр. (зведені «сказки» про службу значкових товаришів Чернігівського полку за 1725 р.). Поступово поширюючись протягом 1730-х рр., у 1750–1760-х рр. «сказки» стають звичними для діловодства Гетьманщини. Найбільший і найкраще збережений в українських архівах масив цих документів датовано саме серединою XVIII ст.

«Сказки» неурядової старшини склалися у довільній формі і могли містити повідомлення про вік, соціальний статус, службу предків і власну, пояснення окремих учинків і подій. Більша частина «сказок» 1730–1760-х рр. була подана на вимогу Генеральної військової і, відповідно, полкових канцелярій. У 1730-х рр. ці документи, як правило, містили пояснення, чому бунчуковий або значковий товариш не вийшов у похід або чому вислав замість себе у похід родича. Для прикладу: «1737 году мая 10 взята сія в полковой Стародубовской канцелярії значкового полку Стародубовского товарища Данила Великосовича сказка в томъ, что он в подлежащий нне походъ самъ за старостію и дряхлостію не виступил, а выслал на своем местцу сна своего Максима априля еща девятого числа, в команду хорунжого полкового значкового Ігната Данченка под село Машевъ, а зостал ли оный снъ его Максим показаного хорунжого в томъ селе Машеве, он о том неизвестенъ. А если он, Данило Великосовичъ, сна своего Максима за себя в тотъ походъ не вислалъ и на после одного ему тое довечно будете, то подвергаетъ себя такому штрафу више указа ея императорского величества з войсковой енеральной канцеляреи походе присланих повелевают на чемъ и подписался. К сей сказки значковой полку Стародубовского товаришъ Данило Великосовичъ руку приложил»¹⁵.

Інколи «сказки» складала дружини, пояснюючи відсутність чоловіка на службі та запевняючи, що про його місцеперебування їм нічого невідомо. Зокрема, у 1735 р. таку «сказку» у Стародубську полкову канцелярію подала дружина значкового товариша Романа Кровницького – Уляна: «... я, ниже подписавшаяся, дала в полковую канцелярію сказку в том, что мой муж Роман Кровнецкий где нине обретається я неизвестна, а если б я знала, где нине муж мой имеется и на после от кого небуд в том, что я мужа своего где обретається веда-

ла, избличена, то поступлено бить со мною так, как указ ея імператорського вел и права малороссийскіе повелевают. Буде же я оведомлюся от кого нибуд, где муж мой будет обретатся, то я о том мею в оную ж полковую Стародубовскую канцелярію обявить, на чем и подписуюсь. К сей сказки руку приложила Уляна Кровницкая»¹⁶.

На середину XVIII ст. «сказка» все більше набуває вигляду послужного списку з підписом автора. Вона додавалась до документів при просуванні по службі чи отриманні нагород і містила дані про навчання та службу, відомості про територіальні переміщення й виїзд за кордон. Виклад вівся від першої або третьої особи у хронологічному порядку, зазначались найважливіші події¹⁷.

Окремі «сказки» у середині XVIII ст. полкові канцелярії все частіше зводили у форму загальної відомості про службу полкової урядової та неурядової старшини. Одна із перших таких збережених відомостей Полтавського полку за 1742 р. була опублікована В.Модзалевським¹⁸. Тут серед даних про урядову старшину полку містяться й «сказки» бунчукових, військових та значкових товаришів про службу у цьому званні.

Часто «сказки» мали додаткову інформацію про діловодство. Так, 1756 р. у «сказці» військового товариша Прилуцького полку Корсуна Михайла Леонтійовича містилася детальна інструкція зі збору свідчень про старшину. У полкову канцелярію з Генеральної військової канцелярії надходив ордер про необхідність зібрання відомостей про бунчукових товаришів, полкову старшину, сотників, військових і значкових товаришів. Указувалось, що необхідно з'ясувати, а саме: в якому чині, з якого року перебували, з якого звання призначались з початку служби і до останнього звання. Ордер також містив інструкцію з процедури збирання відомостей, вимогу складання окремих списків бунчукових і військових товаришів полку. Із Генеральної військової канцелярії разом з ордером прислали останній іменний реєстр бунчукових і військових товаришів. Нерідко вступ з описом процедури займав сторінку тексту, становлячи ледь не половину всієї «сказки»¹⁹.

У 1770–1780-х рр. у діловодстві вже переважають зведені відомості про службу за окрему чверть року, піврічні відомості та зведені формулярні списки старшини, у тому числі і неурядової, по полках. Формулярні списки – це вже окремий вид документації, який приходиться на зміну складнішим «сказкам» про службу козацької старшини. «Сказки» стали основою ще для одного типу документів цієї доби – атестатів²⁰, які були посвідчувально-рекомендаційними документами, адже разом із підтвердженням інформації про службу у війську містили також рекомендації до Генеральної військової канцелярії чи гетьмана про подальше використання на службі або звільнення²¹.

Отже, як самостійний жанр ділової документації «сказка» козацької неурядової старшини склалась на середину 1720-х рр. У середині XVIII ст. найчастіше зустрічалися два типи – автобіографічні «сказки» про службу, на зміну яким приходять послужні (формулярні) списки й атестати, а також «сказки»-звіти про виконання чи невиконання певного доручення.

У фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві та Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.Вернадського зберігається значна кількість «сказок» козацької неурядової старшини. Серед них і «сказка» про службу абшитованого бунчукового товариша Івана Івановича Губчиця. Історія роду Губчиців тісно пов'язана з Почепською сотнею Стародубського полку. Батько автора «сказки» був зятем почепського сотника Йосипа Мартиновича і сам 1710 р. став сотником у Почепі²². Якраз у цей час (1709 р.) Почепська та Ямпільська волості гетьманом І.Скоропадським були надані (за «особливі» заслуги) князеві Меншикову – у складній ситуації не дуже вольовий гетьман не зміг відмовити фаворитові Петра I. Проте апетити росій-

ського князя не обмежилися колишніми гетьманськими волостями і вже через рік після надання, у 1710 р., він просить І.Скоропадського передати йому Почепську сотню. Порушуючи всі козацькі традиції, гетьман задовольняє «прохання» Меншикова. Обґрунтовуючи своє рішення незгодами між козаками і посполитими, І.Скоропадський звільняє козаків від військової служби й передає їх у підданство російському можновладцеві (універсал від 06.1710 р.)²³. Разом із козаками у підданство потрапила і старшина. Так сотник Іван Михайлович Губчиць став почепським бурмістром (07.1710 р.). І тільки 1719 р.²⁴, коли зажерливість Меншикова в «округленні» кордонів власних володінь вичерпала терпіння гетьмана і старшини, почепські піддані отримали шанс на звільнення. Колишній почепський сотник, власні володіння якого – села Онохів та Ігрушине – також перейшли російському князеві (повернені 9.10.1741 р. універсалом Генеральної військової канцелярії вже сотнику Івану Івановичу Губчицю²⁵), утік разом з іншими колишніми старшинами із володінь Меншикова і почав свідчити перед численними комісіями проти князя, прагнучи звільнити сотничан від підданства. За пошуки волі вся родина Губчиців потрапила в ув'язнення і тільки в 1722 р., коли була відновлена козацька сотня, Іван Михайлович Губчиць знову став почепським сотником. Ці події та свою наступну службу у «сказці» описує син сотника – Іван Іванович Губчиць, який після смерті батька (1729 р.) був значковим товаришем (?–1731–1735 рр.)²⁶, наказним сотником почепським (1733 р.), сотником почепським (1735 р. – 7.11.1749 р.), а потім бунчуковим товаришем у відставці (1749–1757–? рр.).

Публікована нижче детальна «сказка» Івана Івановича Губчиця дає матеріал до багатьох епізодів історії цього козацького роду, Почепської сотні, Стародубського полку та й Гетьманщини загалом.

¹ Беринда П. Лексикон словеноруський / Підг. тексту і вступ. ст. В.В.Німчука. – К., 1961. – С.114.

² Центральный государственный архив древних актов СССР: Путеводитель: В 4 т. / ЦГАДА СССР. – Москва, 1991. – Т. 1. У фонді «Аптекарский приказ» зберігаються «Сказки и «рассуждения» о способах лечения болезней и свойствах лекарств, рецепты и их перечни, «травники», «докторские лексиконы» XVII – нач. XVIII вв.» (с.43); у фонді «Сибирский приказ» – «сказки (мнения) московских торговых людей, поданные в приказы Большого прихода и Большого дворца, о денежной реформе ... 1661–1662 гг.», «спiski и росписи: послужные служилых людей (со сказками и расспросными речами о походах и службах) 1675–1689 гг.» (с.47, 165), «сказки о вотчинах и поместьях (поданные боярину Т.Н.Стрешневу) 1700–1702 гг.» (с.139); у фонді «Архив Оружейной палаты» знаходимо «сказки служилых людей об их поместьях, окладе, снаряжении, документы о испомещении новоприборных драгун в Карповском и Волховском уездах 1646–1647 гг.» (с.152).

³ Там же. – С.124.

⁴ Див.: Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: 36. док. – К., 1993. – С.247.

⁵ Глуховская И.И., Романова С.Н. Указатель видов документов, содержащих генеалогическую информацию (XVI в. – 1917). – Москва, 1998. – №151.

⁶ Там же.

⁷ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.1–4. – К., 1908–1912.

⁸ Лазаревский А. Описание старой Малороссии. – Т.2: Полк Нежинский. – К., 1893. – С. 251.

⁹ Окіншевич Л. Значне військово товариство в Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т.СLVII. – Мюнхен, 1948. – С.122, 213.

¹⁰ Вирський Д.С. Українне місто: Кременчук від заснування до 1764 р. – К., 2004. – С.405–415.

¹¹ Генеалогія української шляхти: Послужні списки погарської шляхти 1772–1781 рр., «Описание» ніжинської шляхти 1784 р. / Упор. та вступ. ст. І.Ситого. – К., 2008. – С.16–165.

¹² Див.: Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. – С.247.

¹³ *Левицкий О.И.* Автобиографическая «сказка» малороссийского летописателя Стефана Лукомского // Киевская старина. – 1890. – №9. – С.478–485.

¹⁴ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. – Ф.Х. – Спр.8481. – Арк.59, 225.

¹⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК України). – Ф.80. – Оп.2. – Спр.315. – Арк.442.

¹⁶ Там само. – Арк.750.

¹⁷ Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. – С.247.

¹⁸ *Модзалевский В.Л.* Материалы для истории Полтавского полка // Труды Полтавской учёной архивной комиссии. – Вып.І. – Полтава, 1905. – С.112–130.

¹⁹ Див.: ЦДІАК України. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.14037. – Арк.360.

²⁰ Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. – С.247.

²¹ *Ченцова Н.В.* Атестати запорозьких козаків в архіві Коша Нової Запорозької Січі як джерело до вивчення козацьких біографій // Історія і особистість історика: збірник наукових праць, присвячених 60-річному ювілею професора Ганни Кирилівни Швидько. – Дніпропетровськ, 2004. – С.139–154.

²² *Лазаревский А.* Описание Старой Малороссии. – Т.1: Полк Стародубский. – К., 1888. – С.297.

²³ Там же. – С.275.

²⁴ *Лазаревский А.* Для чего и в какой обстановке приезжал кн. Меншиков в Малороссию в 1720 г. // Киевская старина. – 1895. – №2. – С.49–53.

²⁵ *Модзалевский В.Л.* Малороссийский родословник. – Т.1. – К., 1908. – С.344.

²⁶ ЦДІАК України. – Ф.80. – Оп.2. – Спр.315. – Арк.20.

***

[07.1756 р.]

[Арк.280–282 зв.]

1756 году июле

За силу Высокого Его Ясне Вельможности Высокоповелительного господина Малей России обоих сторон Днепра и войскъ Запорожских Гетмана и разныхъ орденов Кавалера повеленія в войсковую Генеральную Канцелярію присланого я нижеподписавшийся от кой поре начал службы отбывать сією моею сказкою объявляю, А когда и где оные отправлялъ нижеследующіе года значать: 1710 году бывший князь Александръ Меншиковъ поработилъ всей сотне Почеповской козаков в том числе всех владельцовъ; и моего отца Івана Губчица тогда будучого сотника почеповского зделалъ бурмистромъ в якомъ подданстве несносные денежніе и хлебные оклады взымал и взял более ста тысячей рублевъ сего невозможши утерпеть искал себе и всемъ сотне почеповской козакамъ свободы и владельцамъ: За что прикажчики Его Меншикова взяли отца моего и мене з братьєю моею, отца оковавъ вдвое а мене з братьями в едни железа з женами держали в тюрьме между ворами и разбойниками под караулом; А именіе движимое и недвижимое все поотнимали и крайне поразоряли и оного отца моего под караулом отослали в Москву в тюрьму з нами, и за вищеписанніе порабощеніе в службахъ военных, и национальных не в прошедшіе двенадцетолетніе года не бувал: и в 1722 годе імянним указом блаженния и вечной славы достойныя памяти Его императорского Величества Петра Перваго императора и самодержца всероссийского тюрьмы и подданства всю сотню Почеповскую освобождено и по прежнему в службу подъ Региментъ Гетманский в полкъ Стародубовский определено в якомъ году и я вступилъ в Государеву и национальную службу:

І оного 1722 году в гетмана наказного Полуботка за войсковыми делами послан был в Москву.

По освобождении сотне Почеповской козаковъ з под Меншикова подданства над козаками сотне Почеповской в поход на кальнею работу висланными командиромъ былъ.

Въ 1724 годе посланъ былъ в Санктпетербурхъ для подачи Его Императоскому Величеству от всей сотне Почеповской козаковъ и владельцовъ челобитной покоторому именному указу гвардии капитанъ Епищковъ былъ посланъ в Почепъ для учиненія о починенных от князя Меншикова козакамъ обидахъ следствие.

1728 году во время Коронації блаженние и вечно достойные памяти Петра Второго императора и самодержца всероссийского при гетману и кавалеру Апостолу былъ в Москве.

1729 года отъ Гетмана Апостола былъ посылан в Москву за делами.

1731 года в числе значкових товарищей при полку Стародубовскомъ былъ в походе под Карабутовом в команде полковника стародубовского Дубова.

1732 года покойним Гетманомъ и Кавалеромъ Апостолом определен сотником наказным почеповским.

1733 годе в томъ чину в походе Полском в команде умершого полковника прилуцкого Игнатия Галагана.

1735 года от Генеральной Войсковой Канцелярии определенъ настоящим сотником почеповскимъ князем Шаховским. И того 1735 года былъ въ Озовском походе в команде генерала Измайлова.

1736 года з августа мца 1737 году по мцъ мартъ былъ за полкового командира над висланными з полку Стародубовского козаками виборними и полковой артилеріи двома пушками в команде полковника Прилуцкого Галагана а по отпуске его полковника Галагана с походу в команде бунчукового товарища нынешнего Асаули Генерального войскового господина Якубовича, а главного командира князя Никити Еревича Трубецкого в прикрытие границе к отпору неприятельского нападенія и в полонении по реке Днепру лду где тогда и генерал Лессий неприятелем убитъ.

Оного 1737 году з мае по декабре мце былъ в походе в команде предписанного князя Трубецкого над висланными з полку Стародубовского виборними козаками и разночинцами в отпоре противо неприятельского нападенія и в перетяжке флотилий и протчих судъ чрез пороги днепровские на лиманъ под Очаковъ

1738 году былъ в команде генерального бунчужного /кой того времени всражении от неприятеля на Гаймановой Долине убитъ/ Семена Галецкого в Крымском походе.

1739 году былъ в команде тогда обозного полкового стародубского а нынешнего хоружого генерального господина Ханенка в отпоре от незапного татарского нападенія над Днепром полку Переяславского против местечка Воронкова.

Того 1739 году отправлен былъ турецкую область под город Хотен коего походу откомандировано з сотником шептаковским Иваном Манковским в команду Киевского губернатора Леонтіева а от него Леонтіева при ордере в команде бригадира Опачинина в местечко Переволочную и Мищуриин Рогъ.

Того ж 1739 года указом в полковой стародубовской канцелярии определен к усмотрению тогда при хуторе Ичицкомъ (?) Почеповскомъ государевих заводних кобылицъ и жеребцовъ при том заводе по именованному Ея Императорского Величества указу содержащихся которые под моим смотрением имелис до отдачи оних мною полковнику Переяславскому Сулиме 1740 году іюля по 23 число.

1744 года во время Ея Императорского Величества всеблагополучнейшего в Кіеве шествія с полком Стародубовским встречи былъ.

1746 году высланъ былъ от полковой стародубовской канцелярии над отправленными с полку Стародубовского в Лифляндский походъ виборними козаками в команду умершого полковника стародубовского Максимовича для отчета содержащихся в Почепу сухарей и протчих припасовъ з якого походу з под Смоленска мене возвращено а в место мое в том Лифляндском походе былъ синъ мой тогда значковый товарищъ нунешний сотник почеповский Василь Губчиць.

Сверх же выщепрописанного в довольных внутре Малой Россіи командированіях комиссиях и разних делах по указам и инструкцеям Генеральной войсковой и полковой Стародубовской канцелярій бывалъ и безмалейшого пороку отправлял.

За сие мои служби 1749 года ноября 7 дня от Генеральной войсковой канцелярии абшитованъ бунчуковым товарищемъ.

В том чину по указу от Генеральной Войсковой канцелярии того 1749 года декабря 28 дня ко мне присланному того ж 1749 и 1750 годовъ чинена мною в полку Стародубовском на бедних и неимущих своего пропитанія раздача денежной сумми.

Оного 1750 года по указу Генеральной войсковой канцелярии на Его Ясне Вельможного городу Почепу с уездомъ чинена мною опись.

1750 ж года посыланъ былъ по собственному Его Ясневельможности високому повелению ордеромъ з Генеральной войсковой канцелярии в Заднепровски места в крепость прозываемую Архангелскъ на место полковника господина Горленка.

1755 году отправляя комиссие в Батурина. Сего ж 1755 года былъ в полку Стародубовском в переревизовании стрельцовъ и бобровниковъ.

Абшитованный товарищ бунчуковий Иванъ Губчиць

Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК України). – Ф.51. – Оп.3. – Спр.14037 (оригінал).

«Skazka» is characterized as a source of the history of the ungovernmental starshyna. Different kinds of «skazka» and its evolution are presented in this paper. «Skazka» of abshytovanyi bunchukovuyi tovarysh I.I.Hubchyts' is published.

РЕЦЕНЗІЇ

Малюта О.В.

«Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). – К.: Видавничий центр «Просвіта», 2008. – 840 с.

Традиційною формою національно-культурного руху в Україні була діяльність товариства «Просвіта» – найбільш масової громадської організації. Як і братства XVI–XVII ст. воно відіграло важливу роль у піднесенні національної свідомості серед українців, їх боротьбі за власну державу в XIX–XX ст. До 140-річного ювілею товариства побачила світ монографія О.В.Малюти. Автор праці на широкій джерельній основі комплексно дослідила весь позитивний досвід, нагромаджений цією організацією у відродженні та розвитку культурно-освітнього, суспільно-політичного та економічного життя українського народу, утвердженні його національної ідентичності.

Це перша і досить вдала спроба розкрити роль та значення «Просвіти», котра діяла на всіх українських землях, конкретизувати її участь у формуванні державницького потенціалу українського народу в другій половині XIX – першій половині XX ст. В свій час один із провідних діячів просвітянського руху, а згодом національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр., визначний український історик Д.Дорошенко писав, що діяльність цих організацій у дореволюційну добу, на перший погляд, видається «дуже скромною». Але «саме “Просвіта” посіяла зерна, які дали такий пишний врожай пам’ятної весни 1917 р.». За його словами, саме ці товариства принесли в душі тисяч людей паростки «національної свідомості, і ці люди, коли настав слухний час, зробилися на місцях організаторами широкого національно-політичного руху, який охопив усю Україну, як тільки впали пута старого режиму»¹. Усім цим людям, котрі засновували товариство – могутнє джерело національної енергії українського народу, а згодом створювали власну державу, і присвятила свою монографію дослідниця.

Слід зазначити, що О.В.Малюта у своїй книзі вперше розкрила діяльність «Просвіти» в найширших територіальних та хронологічних рамках. Праця фактично підбиває підсумок усіх попередніх досліджень цієї проблеми й у той же час робить спробу подати діяльність цих організацій у контексті різних державно-політичних режимів новітньої доби і водночас узагальнює комплекс нових джерел та матеріалів. Автору вдалося створити цілісну картину діяльності «Просвіти», проаналізувати форми й методи роботи цього товариства (на всій території України і в діаспорі), його співпрацю з іншими національними громадсько-політичними та культурницькими організаціями.

У двох перших розділах монографії О.Малюта аналізує колоніальну політику урядів Австро-Угорщини і Російської імперії й дає їм оцінку, справедливо наголошуючи, що українське населення Галичини мало кращі умови для національно-культурного розвитку, котрі створювали у цьому регіоні ґрунт для піднесення визвольного руху. Розкриваючи закономірність появи «Просвіти» в Україні, автор дає характеристику культурно-освітніх організацій, які існували до її виникнення, тим самим стверджуючи, що ство-